

א ב ר ה ם מ א פ ו

מ א מ ר ש נ י

א.

„הגאוניות היא עבודה“. אפשר. אבל זה ודאי: הכשרון הגמור – זה שעומד על קצה-גבול-הגאוניות – הוא שפע. עודף של כוחות רוחניים יש בכשרון האמתי, והם שופעים שלא מרצונו המכוון ונוזלים ומשתפכים כמי-שטפון בשעת שרעת-הנהר. בלי משים יוצר הוא הכשרון הגמור; ופעמים שאינו מרגיש כלל, שהוא יוצר-ויצירתו שופעת מאליה אף שלא בזמנה ושלא במקומה.

שפע של יצירה כזה יש ביחוד לאלה מרובי-הכשרון. שהם „בעלי מלאכה אחת“. אם כשרונם יש לו מקצוע יחיד ומיוחד, שכל גילוייו נצטמצמו אך בו, אין מן הפימה, שהגילויים הללו באים בלי הרף והפסק, לפעמים אף בשעה שראוי להם, לבעלי-כשרון, „לכבוש נבואתם“. הרי אין להם אלא מקצוע זה בלבד-ואת כל רוחם הם משקיעים בו ברצונם ושלא מדעתם.

א ב ר ה ם מ א פ ו היה כשרון גמור כזה, שעומד „על-קצה-גבול-הגאוניות“. והוא היה גם „בעל מלאכה אחת“. בימיו היה „אוניקום“ ממש. בימים ההם סופר בישראל, שלא כתב שירים לשמם (מאפו הכניס שירים אחדים אך לתוך ספוריו), שלא עסק בביאורי-מקראות ובחקירת-קדמוניות, שלא חנה דעות בשאלות-הזמן, היה אחד מפלאי-הדור. מאפו עסק כל ימיו ב„מלאכה אחת“ – בכתיבת ספורים. בשום ענין ספרותי אחר לא התערב, בשום מקצוע ספרותי אחר לא טפל. הספורים – ספרות-ה„חזון“, כמו שהיה קורא להם – היו כל חי-רוחו.

ואולם היה עוד מקצוע אחד, שהשאיר בו אחריו ספרים ארוכים. מאפו היה מורה כל ימי-חייו. ומורה לא במקרה, לא מאונס. הוא אהב את ההוראה וחלק מנפשו השקיע בה. כי הוא אהב את הילדים ואת תום-הילדות: אכן ילד גדול היה גם הוא! ותמים היה בתמימות של היוצר הבלתי-אמצעי. ועל-כן השאיר לנו לנחלה שלשה ספרי-למוד מצויינים: את „הנוך

לנער" ואת "אמון פדגוג" ואת "דער הויזפראנצאָזע" באשכנוזית-יהודית. הוא היה הראשון, שסלל מסלה חדשה לפני המורה העברי: לא מתוך התנ"ך ופירושו-רש"י יש ללמד את הלשון העברית, אלא מתוך ספר של תרגילים, כמו שלומדים כל לשון אחרת שבעולם. והספר "אמון פדגוג" הצליח הצלחה מרובה. בהוצאות הרבה יצא ודור שלם נתחנך עליו.

ואולם מאפו היה מספר במדה מרובה כל-כך, עד שאפילו בספר-לימוד בא כשרונו הספורי לידי גילוי בלי משימ. בילדותי למדתי עברית מתוך "אמון פדגוג" מפי מורה, שהיה כולו ספוג "אהבת-ציון". ומתוך "גירסא דינקותא" נקלט במוחי זכר ספור אחד נעים, שהיה מפוזר בתוך התרגילים של "אמון פדגוג". מאפו כתב אותו בלי משימ, אי-אפשר היה לו שלא לכתבו. כשרונו הספורי, שהיה כמעין נובע וכנהר שאינו פוסק, שפע שלא ברצונו שפע של יצירה ספורית אף לתוך ספר-לימוד שימושי ויבש.

למלאת חמשים שנה לפטירתו של מאפו (הוא נפטר ביום-הכפורים תרכ"ח) זכרתי את הספור, שקראתי בילדותי, והעליתי את זכרונו לפני הקהל העברי במאמר על מאפו ("השלח", כרך ל"ג, עמ' 386¹). הזכרתי את העובדה, שלא רק יוצר הרומאן העברי ההיסטורי הראשון היה מאפו, ולא רק יוצר הרומאן של החיים העברי הראשון היה הוא ולא רק יוצר ה"מיתודה" העברית הראשונה היה, אלא גם - הראשון ליוצרי ספורים עבריים לבני-הנעורים.

וספור זה, שבא ב"אמון פדגוג" מסעיף 63 ועד סוף הספר, פרסמתי בפעם הראשונה במחברת מיוחדת². הרי היה הספור כ"דבר האבוד": מי משתמש עכשיו בספר-הלימוד של מאפו ומי יבקש בספר-לימוד ספור שלם? - ובכן כמעט היה גם גורלו של ספור זה כגורלו של הספור "חווה-חזיונות", שהחרימה אותו הצנזורה ולא נשאך ממנו אלא קטע אחד, שנדפס בסוף "עית צבוע". נציל מן השכחה, לכל הפחות, את הספור לבני-הנעורים, שכתב מאפו, וכשתגיע השעה ואפשר יהא להוציא קובץ כל כתביו של מאפו, יהיה לנו, נוסף על שלשת ספוריו הגדולים ועל הקטע מספורו הרביעי, עוד ספור אחד לא-גדול, שלא רק יצר אותו חווה-חזיונותינו הנפלא במקרה, אלא גם רוח מאפו דובר בו, כמו שנראה להלן.

את הספור הוצאתי מתוך "אמון פדגוג", הוצאה רביעית, ווארשה תרמ"ד (עמ' 42-82). לא השמטתי ממנו כלום, זולת את פרטי-המלים

1 עיין סוף המאמר הקודם.

2 "בית-חנן". ספור לבני-הנעורים מאת אברהם מאפו. הוצא בצירוף מבוא והערות

על-ידי ד"ר יוסף קלוזנר, ירושלים תר"ף.

(הווקאבוליים), את הסעיפים 67–69, שנתקעו באמצע הספור לשם שנון פְּלִי-הדקדוק ואין להם שום יחס אל הספור, וגם שורה אחת בסעיף 63, שורה אחת בסעיף 64 ושלוש שורות בסעיף 70, שיש בכלם רק דברים טפלים, שבהם פונה המורה לתלמידיו והתלמידים משיבים לו עלידם בדבר ערכו של הספור בשבילם. חמש שורות אלו מעכבות את הריטמוס של הספור כשהוא לעצמו, ועל-כן השמטתי. ובכל הספור לא שניתי אלא שתיים-שלוש מלים, ששבּוֹשֶׁן מוכח מתוכן. את הכל השארתי כמו שהוא, – אפילו את המליצות שֶׁעָבַר זִמְנָן בִּימֵינוּ, שהרי לשון-מאפו היא זו וחלילה לנו לשנות ממטבע שטבע המספר הגדול; וסוף-סוף לשון-התנ"ך היא זו, ובני נעורינו תמיד ילמדו תנ"ך ותמיד יבינו את לשונו. אך את המליצות הקשות ואת המלים הבלתי-רגילות בִּאֲרָתִי בביטויים ובמלים עבריים יותר קלים ויותר מצויים, או גם הוספתי על הַבְּאוּר תרגום גרמני באותיות עבריות (כמו שנהג מאפו עצמו, ועל-פי רוב-גם על-פי תרגומו בפְּרִטֵי-המלים) ותרגום רוסי, וכך נעשה הספור ראוי לקריאה גם לבני-נעורינו, שהורגלו בלשון העברית החדשה של זמננו.

את השם „בית חנן” ואת החלוקה לעשרה פרקים במקום 69 הסעיפים של „אמן פדגוג” הכנסתי אני¹, כדי שלא יהיה הספור בן-בלי-שם וכדי שֶׁעֲנִינֵנוּ לא יהיו או קטועים יותר מדאי או צפופים ורהוטים יתר על המדה.

ב.

אמרתי למעלה, ש„רוח-מאפו דובר” בספור שלפנינו, ואמנם, ספור „מאפוני” גמור הוא, נשתקפו בו גם מעלותיו וגם חסרונותיו של מאפו בתור מספר, ואפילו תכונתו בתור אדם.

הרי למשל, מעשה-הגבורה של המורה, שִׁסַּר את נחבי הקמצן בפני כל, – ומוסר-כליותיו של המורה התמים והפחדן, שהוא „לא מעולם זה”, על שָׁדָן עם שתקיף ממנו, על שהתחרה במרעים והעמיד את עצמו בסכנה („בית-חנן”, עמ' 22–25). כמה דבר זה טפוסִי בשביל מאפו עצמו ביחסו לַאֲפֵאֵטוּב התקיף בכלל ולצבועי-קובנה בפרט!

והרי השקפתו ה„משכילית” על הנאה והמגונה לילדים, בליל התקדש חג-המצות באים שני הילדים, טוביה הטוב ובלע המבולע והמקולקל (השם מתאים לתוכן: כן הוא גם חנן-חונן ונותן, ונחבי – המחביא ומסתיר כל מה שיש לו מן העניינים) לבית-הכנסת, טוביה מספר לבלע על המורה החדש,

1) וכבר מהרו בווארשה והוציאו בלא כושה את הספור בצורה זו ממש, שנתתי לו, אלא

כנקוד וכשם אחר: „טוב ורע”, – שם מחוסר-צבע, שודאי היה מאפו מואם בו.

שיהיה להם אחר החג, ובלע מתרעם: כלום לא יספיק לדבר בדבר המורה אחר החג? – בחג צריך לשחק באגוזים. ובלע מדבר על האגוזים, שיש לו ועל הכלבים הקטנים, שנולדו לכלבה הגדולה שלו, ומציע לטוביה לתת לו אחד מן הגורים הנולדים. לפי השקפתנו שלנו על החנוך ועל נפש הילדים, בלע הוא הילד הטבעי וטוביה אינו אלא ילד זקן. אבל מאפו הוא כולו על צדו של טוביה ומסכים לזה כשהוא גוער בנוזפה בבלע על שהוא מדבר „דברים, אשר יתנודד מהם כל איש-ישראל; כי לא פה המקום לדבר בם” (עמ' 28–29). הילד העברי צריך להיות „אישי-ישראל” מתנהג „בדרך-אריץ”, שהלילה לו לדב על כלבים קטנים, ובפרט בבית-הכנסת. וכשמאפו מספר על „מעשי-הקונדס” של בלע ומתרעם עליהם (עמ' 55), לבנו נתון לילד השובב דוקה, שעושה מה שהילדים הטבעיים צריכים לעשות, ולא לטוביה השקדן והמיושב, שבגר קודם זמנו, או להנניה חברו, שכבר הוא נושא את עול-החיים על צוארו ורצין הוא במעשיו ובמכתביו יותר מן הראוי לילד. ואולם כל הסגולות הטובות, שחונן בהן מאפו המספר, אף הן מצאו להן ביטוי בספור הנחמד.

קודם כל: האהבה אל הטבע ואל עבודת-האדמה, – שני יסודות אלה, שהשתמו עליהם כל ספוריו של מאפו, שלא להוציא גם את „עייט צבוע”, – באה לידי גילוי נחמד בספור שלפנינו. הפרקים המתארים את הישיבה במעון-קיץ ואת עבודתו של טוביה בחלקת-הגינה, ששכר מן האכר כדי להתרגל ביגיע-כפיים בזיק-הטבע (עמ' 32–63), הם נחמדים בשלות-היופי ובחמדת-התום השפוכות עליהם. ואהבה עזה זו אל הטבע מתחברת בספור שלפנינו אל הדבקות בשני החגים הלאומיים העבריים, שהם חגי-הטבע היותר נהדרים: חג-המצות וחג-השבועות. הראשון הוא חג-האביב – ראשית הצמיחה והנצנוץ, ומאפו מתאר אותו בצבעים רכים ומרפרפים, כמו שנאה לזמן, שהכל בו אך רמו והבטחה (עמ' 19, 22, 27, 29). וחג-השבועות, חג הלבוב וראשית-הפריחה, אותו הוא מתאר בחבה יתרה: הוא יקר לו ביחוד מפני שאותו מקשטים ומפארים היהודים, – אלה היהודים הרחוקים כל-כך מן הטבע ומצאצאיו, – בפרחים ועשבים ריחניים. התפעלות כבושה יש בכל ציור חג-השבועות (עמ' 48–51), זו ההתפעלות הצנועה והחמה, שהיתה בטבעו של מאפו, הילד הגדול והמתבודד הגדול.

וציוריות מרובה יש בתאור התבעה, שנתן מאפו בספורו (עמ' 60–62). בספוריו של מאפו מועטים ציורים עזים כאלה, שיש בהם מן הריאליזם ומן הבהירות וביחד עם זה ההתרגשות עוברת על פני כולם ומרעדת את נימי-לבנו, שעונות כהד לעומתם.

סגולות טובות אלו עושות את ספורו של מאפו יקר לגדולים ולקטנים כאחד. אבל יש לו עוד סגולה אחת, שעל-ידיה ראוי הספור הזה להנתן בידי נערינו ונערותינו: הומוניות שבו. הומוניות עדינה ועמוקה, שהיא חודרת את הספר הקטן על פני כולו. אין לך אדם מן השדרות הנמוכות והמשועבדות, הנגשות והנענות, הנעלבות והמושפלות, שהספור אינו רב את ריבן ואינו מצדד בזכותן. הוא רב את ריבו של המשרת הזקן מידי בלע, שמעמיס עליו עבודה קשה בלילה אחר עבודת-הפרך שלו ביום (עמ' 39–40). הוא מעורר חמלה רבה ובלתי-עולבת אל החוכר, הנכרי הפשוט, בעל האשה וששת הילדים (עמ' 40–41). הוא מרחם על הילד העני, המושך בעגלה, שעליה חבית של שמן-דגים, ודורש לסייע לו כשהחבית נהפכה על פניה (עמ' 43–44). הוא קורא לרחמים מתגלים בפעולה ביחס אל העוֹר המסכן (עמ' 47). חביב ויקר בעיניו השקד (ה"חרש") החכם והעני מן העשיר הגס, הבוטח בעשרו (עמ' 51–52). בדבריו על האכר ועל השקד הוא מטיף שלא בכוונה לעבודת-האדמה ולאהבת-המלאכה, ששתיהן היו נבוות בימיו בעיני "תלמידי-החכמים" וה"גבירים" מישראל. ומדות טובות הוא נוטע בלבו של הילד העברי. עדה הקטנה, בתו של חנן העשיר, מטפלת במשרתת הזקנה וסועדת אותה בחליה, וגוערת בבלע, שלדעתו לא נאה דבר זה ל"בת-גביר" (עמ' 55–56). והוא מלמד על-ידי מעשה-היה, שאין לגלות את מעשי-הצדקה, שאדם עושה לחברו, שכל הטוב, שאנו עושים לבני-האדם בשעת-דחקם, צריך להיות "מתן בסתר" (עמ' 69–70). ואף חמלה לבעלי-החיים הוא מעורר בילדים. אין לענות את הצפרים וראוי לקרוא להן דרור. ואולם יודע הוא, ש"בעלי הכנף, אשר נולדו בכלוב, לא יצאו ממנו גם אם תשלחם לחפשי" (עמ' 52–53); ועל-כן הוא דורש, שלכל הפחות ידאג הילד לעופות-הכלוב וינעים את חייהם בשבי-מרצון שלהם.

אנו רואים, איפוא, שהספור הקטן הוא קן כל מדה טובה. ואין כאן תוכחת-מוסר, אלא דברים רכים של אומנת טובה, של אָם אוהבת. אכן יש איזה "יסוד נְקִבִי" במאפו: רוח של נשים, תום של בתולה צעירה. וכבר העירתי במאמר הקודם, שטפוסי-הנשים שלו הם היותר מוצלחים ואין כמוהו יודע לב-אשה.

ולסוף, נתגלתה בספור גם סגולה מיוחדת זו של מאפו: אהבתו העזה, שאין דומה לה, אל הלשון העברית. אהובתו החמודה היא זו ואשתו היקרה היא זו ואמו החביבה היא זו. דבריו החוצבים להבות-אש עליה ב"עֵיט צבוע" ידועים הם; וידועים הם גם דבריו המלאים אש עצורה עליה במכתבו לשיאור זק"ש. אבל לא הרבה יודעים את הדברים הפשוטים

והמלאים חמימות-לב על הלשון העברית שבספור זה (עמ' 59). חנן, קודם שנפרד מעל טוביה בנו, שהוא יוצא לפאריס להשתלם באמנות ("מלאכת-מחשבת"), אומר לו ולחנניה חברו: "הן ארץ-מרחקים תפריד אתכם וברית-ילדותכם תחַפְּרַכֶּם, ולשון עברית, ראשית-למודיכם, תהיה לכם אות-הברית. דרשו חכמות ודעת בלשונות עם ועם ועשו בהן חיל, פתבו לכל איש כלשונו, אך את מכת ביכם אתם תכתבו עברית — הן רבים הם עתה שוטני העבריה המכחשים בה, אשר יחללוה, ינבלוה וישקצוה, ואתם אל תכחשו בה, כי היא שארית מחמדי-אבותינו, ואת כבודם אל תחַלְּלו. אות-ברית תהיה העבריה לכם, למען תהיה גם תפארתה על דרככם".

כך כתב מאפו בעצם תקופת-ההתבוללות, לפני חמשים שנה ויותר. וכמה גדול הצער, שברובם עדיין לא נתַשְׁנו הדברים...
אכן, גם כל הספור לא נתַשְׁן עדיין! מאפו וכתביו לא מתו. היום קם גם אחד מספוריו הנחמדים לתחיה. ותקותי חזקה, שלא ימות עוד, "בית-חנן" ולא ישַׁכַּח מספרותנו החדשה לעולם.